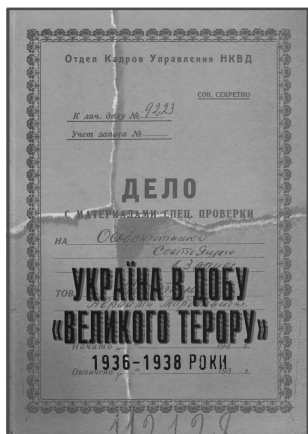

РЕЦЕНЗІЇ

**Україна в добу «Великого терору»:
1936–1938 роки / Авт.-упоряд.:
Ю. Шаповал [та ін.]. – К.: Либідь,
2009. – 544 с.**

Валерій Васильєв*

Рецензоване видання складається з трьох частин: «1. Апогей більшовицької тероріади в Україні: погляд із ХХІ століття», де вміщено чотири дослідницьких статті; 2. «НКВС УРСР: струк-

тура і кадри»; 3. «Документи і матеріали».

У статті Ю. І. Шаповала аналізуються події політичної історії, що пов'язані із здійсненням «великого терору» 1936–1938 рр. в УСРР–УРСР. Доводиться, що М. І. Єжов від вересня 1936 р., коли обійняв посаду наркома внутрішніх справ СРСР, ретельно виконував настанови генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна, який із кінця 1920-х рр. поступово розширював сферу політичних репресій, перенісши політику знищення «ворогів народу» із «залишків буржуазних елементів» на ціле суспільство.

Українська специфіка полягала в тому, що республіка до 1937 р. пережила депортацію, проведену у ході «розкуркулення»

---

* *Васильєв В.Ю.* — кандидат історичних наук, завідуючий сектором історико-енциклопедичних досліджень відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України.

(більше 1 млн осіб), а також виселення поляків та німців, які мешкали у прикордонних районах. Комуністичний режим улаштував широкомасштабні репресивні операції під час голодомору 1932–1933 рр., переслідування української інтелігенції, політичної чистки партійно-державних структур. У 1937–1938 рр. масові репресивні операції, згідно з наказами НКВС СРСР, стосувалися, окрім визначених категорій осіб, «залишків соціально ворожих класів», «національних контингентів», які підлягали арештам та розстрілу, так званих «українських націоналістів». Автор цілком справедливо підкреслює, що для останніх вироки в абсолютній більшості зводилися до «вищої міри соціального захисту», тобто страти. Логічно виглядає обґрунтування необхідності розрізняти масові репресивні операції органів НКВС та кадрову чистку, тобто репресії у партійно-державних структурах. Від початку 1938 р. широкомасштабні репресії проти членів партії було призупинено, але хвиля арештів та розстрілів безпартійних наростала.

Принагідно зауважимо, що Ю. І. Шаповал подає статистику репресій тих років. Зокрема, він зазначає: «За офіційними даними, в Україні в 1936 р. було заарештовано 15 707, у 1937 — 159 573, у 1938 р. — 108 006 осіб (посилання автора: Яковлев А.Н. По мощам и елей. – Москва, 1995. – С. 180). Звичайно, щоби скласти загальну картину репресій, ці дані слід доповнити ув'язненими у внутрішніх тюрмах НКВС (а вони були переповнені), проаналізувати смертність у таборах (у 1936 р. вона становила 2%, в 1937–1938 рр. — 6–7%). Слід урахувати також кількість репресованих селян та депортованих.

Зрозуміло, репресії торкнулися й партійного керівництва. Так, із 102 членів і кандидатів у члени ЦК КП(б)У, 9 членів ревізійної комісії, обраних на XIII з'їзді КП(б)У влітку 1937 р., було репресовано 100 осіб. На 24 січня 1938 р. у складі ЦК КП(б)У з 62 членів і 40 кандидатів у члени ЦК залишилося, відповідно, 20 і 5 осіб (посилання автора: *Назвати поіменно // Комуніст України. – 1989. – № 5. – С. 58*). Історик наполягає на необхідності подальших досліджень «великого терору», його специфічних рис у тому чи іншому регіоні, технології здійснення насильства. Це важливо для розуміння реальної природи сталінського режиму.

Наступна стаття С. М. Богунова присвячена особливостям «чистки» чекістських кадрів в Україні в період ежовщини. Вона

доповнює матеріал Ю. І. Шаповала цікавими подробицями внутрішньої ситуації в органах НКВС УСРР–УРСР в 1936–1937 рр. Проте, на наш погляд, один із висновків автора доволі дискусійний: «Органи НКВС були покірним інструментом у руках влади. Теза про їх вихід з-під контролю ВКП(б) не відповідає дійсності». Тут міститься логічна суперечність. Влада в партійно-державній структурі управління СРСР зосереджувалася в політбюро ЦК ВКП(б). Але з початку 1930-х рр. головним носієм влади — диктатором — був Й. В. Сталін. Недарма М. І. Єжов ретельно виконував його особисті накази (оформлені у вигляді постанов ЦК ВКП(б) та РНК СРСР). Є всі підстави вважати, що органи НКВС у 1936–1937 рр. були виведені з-під контролю партійних органів.

Харківський дослідник В. А. Золотарьов є автором статті, де здійснено соціально-статистичний аналіз начальницького складу НКВС УСРР напередодні єжовщини (90 осіб). Він дійшов висновків, що керівний кадровий склад НКВС УСРР тією чи іншою мірою відбивав класову, соціальну й національну структуру та освітній рівень державного апарату в радянській Україні. Чекистські кадри, як і всі державні структури, вирізнялися розмитим соціальним складом, низьким освітнім рівнем, неукраїнським походженням. З одного боку, це давало можливість радянським владним структурам легко маніпулювати чекистами, примушувати їх виконувати будь-які злочинні накази, а, з іншого, стало підставою для знищення багатьох із них.

Дещо несподівано у внутрішній логіці розкриття теми видання виглядає стаття О. Радзивілл «“Великий терор” у шкільних підручниках з історії України (1969–2007)». Але оскільки вплив тих моторошних подій на історичну пам'ять українського суспільства, без сумніву, значний, заявлена дослідницею проблематика актуальна, а її вивчення виглядає обґрунтованим.

Для всіх, хто цікавиться страшними подіями радянської доби в Україні, стане у пригоді довідковий матеріал щодо структури та кадрів НКВС УСРР–УРСР у 1937–1938 рр. Привертають увагу 85 документів, надрукованих у книзі. Вони охоплюють період від червня 1936 р. до червня 1989 р., і віднайдені в Галузевому державному архіві СБУ. Тематично добірка розкриває «внутрішню кухню» діяльності органів НКВС УРСР під час «великого терору».

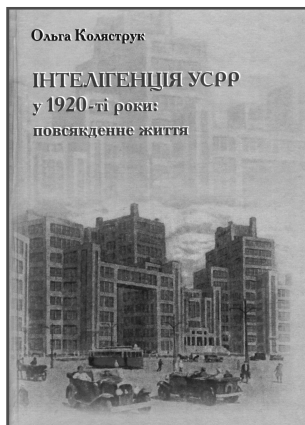
Рецензоване видання є значним кроком уперед у дослідженні механізмів здійснення масових репресивних операцій в Україні, що ініціювалися лідерами комуністичного режиму.

**Коляструк О.А. Інтелігенція
УСРР в 1920-ті роки: повсякденне
життя. – Харків: Раритети України,
2010. – 362 с.**

Георгій Касьянов*

Історія повсякденності у сучасній зарубіжній історіографії — це один з успішних та активно розроблюваних напрямів антропологічно орієнтованої історії. Розвиток цього напрямку історичних студій в Україні започаткований лише з ХХІ ст., у цьому сенсі монографія О. А. Коляструк належить до наукових досліджень вочевидь піонерського характеру. Вона особливо цінна й тим, що присвячена історії життя інтелігенції, категорії населення, яка в радянській історіографії була обділена науковою увагою, а її життєпис ще й сьогодні перебуває на етапі створення.

Перший розділ монографії О. А. Коляструк розкриває становлення історії повсякденності як наукового напрямку в Західній Європі й Америці, а також у пострадянській Росії. Доцільність такого аналітичного історіографічного екскурсу цілком виправдана з огляду на новизну проблематики в Україні. Водночас О. А. Коляструк наполягає, що антропологічно орієнтована історіографія в нашій країні розвивалась як потужна людинознавча тенденція з останньої третини ХІХ ст. аж до кінця 1920-х рр., поки не була обірвана через утвердження в УСРР марксистсько-ленінської методології. З огляду на це, її відродження на сучасному етапі розвитку історичної науки набуває особливої актуальності.

* *Касьянов Г.В.* — доктор історичних наук, завідувач відділу новітньої історії України Інституту історії України НАН України.